

Bir Şehrin İnşası

İlk küçük topluluk nerede kuruldu insanlık tarihinde ? Kimileri bunu Afrika'dan kimileri Hicaz'dan başlatır. İlk aile, aynı zamanda küçük bir topluluk idi. Temel ihtiyaçları olan, işbölümü bulunan, bir yönüyle fert ama bir yönüyle toplum varlığı. Dünyanın oluşumunda kıtaların ayrışması misali insanlar da dünyaya dağıldı. Diller, düşünceler, kültürler, inançlar, sanat yapıları bu farklılaşmadan nasibini aldı. Anatomik olarak tabiatın özelliklerini taşıyoruz, manevi yönümüz ise başka bir yapı arz ediyor.

İlk toplulukların temel ihtiyaçları ne idi ? İbn Haldun'dan hareketle, muhtemelen 'zaruri' ihtiyaçlar denilen güvenlik, barınma, gıda yanında manevi ihtiyaçların karşılandığı hususlardı, diyebiliriz. Nüfus arttıkça işbölümü çeşitlendi. Göçebelik, yerini zamanla yerleşik hayata bıraktı. Ancak bu unsurlar, her açıdan varlığını hep devam ettirdi. Başımızı sokacağımız bir yuvamız, vatandaşı olduğumuz bir devletimiz olsa bile 'insan' olarak bir yönümüz hep hareket halinde. Yolculuğun nihayetinde dünyadan ayrılıp gidiyoruz.

İnsan, küçük topluluk halinde daha çok tabiatın kucağında ömrünü geçirir. Şehirleşme denilen ve belli bir yönetim biçiminin, yazılı kuralların/kanunların olduğu yerlerde uzmanlaşma, meslek çeşitleri vücut bulur. Bu da kişiyi uzmanlık alanında hem aranan kişi kılar hem de ondan bazı mezzetleri alır. Böylece şehirlerde ilim, sanat, kültür hayatı kendini gösterir. Peygamberlerin, bilgelerin mekanı, şehirlerdir. Bugün bilim ve tekniğin teorik olarak üretim merkezinin şehirler (üniversiteler, laboratuvarlar, kütüphaneler vb.) olması misali, insanların düşünce dünyalarını şekillendiren alanlar, hemen hep şehirler olmuştur.

Küçük yerleşim yerleri ziraata, tabiata bağlı olarak üretim yapar ve bunu şehirde pazarlar. Tabir yerinde ise, şehirlileri köylüler doyurur. Şehirliler ise köylülere üretmiş oldukları bilgi ve kültürü arz ederler. Madde ve mana ürünü unsurların karşılıklı işleyişi halidir bu. Değer ile ilgili hususlar, köylerde daha samimi ve sıcak iken bu durum şehirde aynı ölçüde olmayabilir. Birinde yalın hakikat ve onun pratiğe yansımaları müşahade edilirken diğ erinde daha incelmış ve belli bir dünya görüşü içinde rafine hale gelmiş durumlar kendini gösterir.

Şehir hayatında *artık vakit* denilen ve bilgi-kültürün üretimi için önemli olan fazla zamandan söz edebiliriz. Köylü için her an farklı bir iş ve uğraş vardır. Şehirlinin dinlenmek, gezip görmek, bilgi görgü edinmek için tatili var iken köylünün hayatında tatile/artık vakite pek yer yoktur. Onun için bir toplumun varlığının ve hayatının idamesi adına şehirliler ve bilgileri kişilerin toplumda kendini göstermesi önem arz eder. Ömer Seyfettin'in 'Büyücü Doğan' isimli hikayesi bu açıdan çok anlamlıdır. Bilgi yanında kültür, sanat, mimari, ekonomi gibi nice konu önce şehirde ortaya çıkar. Bunlar zamanla bir iş kolu, meslek hayatı olur ve anlam dünyasının birer parçası haline gelir. Her birinin çeşitli alt dalları vardır. Onun için şehirde yaşayanların zihin dünyasındaki kelime dağarcığı, tabii olarak daha fazla olur. Bu da düşünceye ve hayata

yansır. Şehirlielerin yaşam pratiklerinin köylülerden daha zengin ve çeşitli olmasının sebebi budur. Köylülerin şehirlielere öykünmesi veya şehre yönelmesinin altındaki ana sâik de bu tür hususlardır.

Bununla birlikte şehirde ömür geçirip de köy hayatından bîhaber olanlar, tabiatta insana sunulan nice güzelliklerden de mahrum kalmış olurlar. Mevsimlerin döngüsünün temaşası, evcil hayvanların her birinin kendine özgü yapılarının keşfi, köy insanının doğallık ve sadeliğinin ruha aksetmesi, ‘insan tabiatı’nın kişinin üzerinde yaşadığı ‘tabiat’ ile uyumunun kişiye kazandırdıkları gibi nice hallerden mahrum kalmış olmak az eksiklik midir?... Bilge mimar Turgut Cansever, bir yerleşim alanı planlaması yapılırken yanındaki kişilere oldukça basit bir soru sorar: ‘Biz bu yerleşim yerine şu şu binaları tasarlıyoruz da, çocuklar burada nerede oynayacak?’ Modern mimari ile yapılan evlerde çocuklara ve yaşlılara yer var mıdır?... Eski konak tipi evlerde dededen toruna geniş aile ortamında bahçeli ortam, komşuluk ve misafirlik söz konusu idi. (Tarihî) Safranbolu şehri, bu konuda görülmeye değer bir yerdir. Cansever’in bakışıyla, şehir, aynı zamanda ‘ahiretin sorumluluğu’nu üstlenmektir. Orada insanlar yanında diğer canlılara, bitkilere, çiçeklere de yer vardır ve olmalıdır. Doğadan koptuğumuz ölçüde Allah’tan da kopma tehlikesine dikkat çekerdi *filosof* Teoman Duralı.

Şehir, insanların kabiliyetlerine göre kendilerini gerçekleştirilmesine imkan sağlar. Özellikle kültür alanı açısından bu önemlidir. Bir edip, bir ressam, bir müzisyen, bir mimarın yetişmesi, şehrin ona sunduğu imkanlara göredir. Günümüzde dünya çapında ödüllere mazhar olanların genelde imparatorluk seviyesinde büyük devletlerin önde gelen şehirlerinin kütüphanelerinde veya laboratuvarlarında çalışmış kişiler oldukları görülür. Bu açıdan insan zekasının gelişimi ve hayatın zorluklarının üstesinden gelinmesi konularında şehir, düşünen kafalara çok şey sunar ve bu yönüyle vazgeçilmezdir. Onun cazibe merkezi oluşu, özellikle bu yönü itibarıyla. Bunun yanında şehir, orada yaşayanlara ortak değerler sağlar. Filanca büyük edebiyatçının edebi ürünleri etrafında buluşan nice sevenleri, zamanla bir küme oluşturur. Bu durum kuşaktan kuşağa aktarılır. Bizde Mevlanâ, Yunus Emre gibi isimlerin asırlar boyu hafızalarda yer etmesi, gerçekte bir dünya görüşünün edebi ürünlerde hafızalara emanet edilmesi ile irtibatlıdır. Aynı durum bir Süleymaniye Camii/Külliyesi, bir Şeyh Edebali Türbesi etrafında da düşünülebilir.

Medeniyet kelimesinin ‘medine’den türediğini biliyoruz. Şehir anlamında ‘medine’, insanoğlunun belli bir inanç, ahlak, değerler silsilesi dahilinde birlikte yaşadıkları yerdir. Bu açıdan şehrin her bir mekanının değişimi, oluşumunda orada yaşayanların inanç ve düşüncelerinin etkisi vardır. Onun için şehrin görünümü, orada yaşayanların iç dünyalarının dışa aksetmiş, somuta bürünmüş halidir denilebilir. Bu açıdan bir toplumun ‘medenî’ olmasının yolu, orada yaşayanların ne ölçüde ‘insan’ olarak yaşayabildiği ve ne ölçüde insana değer verildiği ile doğrudan ilgilidir. İslam fıkhı, dünyaya gelen her insan için; can, mal, inanç, düşünce (akıl) ve haysiyet (namus) emniyetini esas alır. Bu temel ilke, organize bir toplumun (şehrin) olmazsa olmazıdır. Hz. Peygamber’in, hicret ederek yerleştiği Medine’de yaptığı ilk iş (Medine Vesikası) az önce dile getirilen hususların teminine yöneliktir.

Kur’an’da şehir hayatı ile ilgili bazı hususlara değinilmiştir. “Allah, şöyle bir şehri misal verdi: Orası güven ve huzur içinde idi. Oraya her yönden bolca rızık gelirdi.” (Nahl, 112). “Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk

ve bunlar arasında seyahati, uygun konaklara ayırdık. Oralarda geceleri, gündüzleri emniyet içinde seyahat edin dedik.” (Sebe’, 18). Fârâbî gibi büyük filozoflar, ideal şehir (medîne-i fâzıla) düşüncesini teorize ederken, merkeze insanı almıştır. Önce insanın anlam küresi, ardından temel ihtiyaçları, akabinde siyaseti nasıl kurmak gerektiğini ortaya koymuştur. Ayetlerde insanın temel gereksinimlerinden hareketle, bir şehrin insan onuruna yakışır nitelikte olması için neler gereklidir sorusuna cevaben; güvenlik, huzur, geçim kolaylığı, emniyet içinde ulaşım gibi temel konulara yer verilmiştir. Demek ki, bir şehrin (ve devletin), erdemli (fâzıl) olabilmesi için orada sahil bir varlık bilincine sahip insanlar ile onların inşa ettiğı ve temel ihtiyaçların karşılanmasını dikkate alan sistem ve unsurlar asıl olmalıdır. Bunun üzerine ahlakî ve estetik bilinci ve tavır ilave etmemiz gerekir. Hacı Bayram Veli’nin “Çalabım bir şâr yaratmış / İki cihan âresinde” diye başlayan tasavvufi şiiri ve Türk halk türkûleri dizelerinde yer eden manevi anlamda bir de ‘vücut şehri’nden söz edilir ki, bu ayrı bir konudur.

İslam şehirleri genelde tabiattaki oranı/nisbeti/uyumu ve tevazuyu esas almıştır. Şanında büyüklük olan Allah’ı anmaya adanmış mimari yapılarda ihtişam söz konusu iken diğer unsurlar genelde göz zevkini bozmayacak şekilde bir tasarıma tabi tutulmuştur. Aynı hususu, Batı şehirleri için söylemek biraz zordur. Çünkü hem anlam küresi hem Ortaçağ siyaseti açısından farklılık arz etmiştir. Üsküdar Valide-i Cedid Camii’ne bu nazarla bakılacak olursa görülür ki, tabiatla uyum içindedir ve orada yaşayanlara enva-i çeşit faydalar sunmak üzere planı çizilmiştir. İbadetlerin ifası, taş mektep, hazire, bedesten, küçük bir çarşı (dükkanlar), su ihtiyacının giderilmesi, sebil, duvar çeşmesi, türbe gibi hayatın hemen bütün dokusuna belli ölçüde cevap verebilmesi dikkate alınmıştır. Etrafındaki yerleşim, camiye merkeze alarak şekillenmiş ve böylece mabet merkezli bir Üsküdar semti oluşmuştur. Bu durum, aslında Kabe merkezli bir şehir anlayışının İslam beldelerine yansıması halidir diyebiliriz.

Eski zamanlarda şehirlerin, özellikle yamaçlara kurulduğunu biliyoruz. Depremden korunma, tarım arazilerini koruma, ışıktan azami istifade etme, su kaynaklarının şehire ulaşımı gibi daha pek çok hususun göz önünde bulundurulduğu bir yerleşim planı vardı. Bu açıdan Bursa şehri adeta bir ibadet neşvesi ile kurulmuştur. Bugün şunu biliyoruz; şehrin dokusu bozulunca insan da bozuluyor. Başka bir ifade ile; nasıl ki, şehri insan inşa ediyorsa şehir de insanı inşa etmektedir. Karşılıklı bir oluş halidir bu. Belki içinden çıkılmaz bir sarmal gibi görülebilir ancak bilgece yönetimlerle nice güzel şehirlerin kurulduğu da bir vakıa. İnsan haysiyetine yakışır şehirler kurabilmemiz için ihtiyacımız olan şey; hakikat temelli *hakkaniyet*, bilgi-bilim temelli *dikkat*, tevazu ve nezaket temelli *rikkat*’tir.